Н о в е л а

"Ти, Демидику, пий. Ще випий та закуси добренько. Може, картопелька вихолонула, то я свіженької всмажу,— навала Киля своєму небожеві Демидові Пиляю, найкращому в селі тесляреві й столярові, і підсовувала йому то хліб, нарізаний тоненько, не по-селянському, то виделку, важку, з імлисто-блакитного срібла, то пляшку, почату вже.— Наїдайся під зав'язку, бо в тебе ж оно сама кость, як подивиться".

"Кость",— подумав Пиляй, зморено усміхаючись: наробився за день біля пилорами. І пив, наливаючи в чарку рівно ковток, щоб не сп'яніти в чужій хаті, і закушував теплою смаженою картоплею з огірком, і розмірковував, чого б то дядина отак йому годила. Раніше було і здоровкалась не дуже, а це — ба.

Демид і справді був худий, далі нікуди. Що породи такої, а то ще і в роботі скажений: не поклич їсти, сам не здумав. Шия тонка, самі жили, вважай, сухожилля та борлак гострий, і комір сорочки, хоч був застебнутий, опадав кругом неї так низько, що видно було засмаглу ямку під горлянкою. Коли Пиляй закидав голову назад, випиваючи свій ковток з чарки, то ключиці під сорочкою випиналися двома дужками, а як сутулився над сковородою з картоплею, на спині видно було гострі хребці.

Сидів Пиляй у старовинному кріслі на гнутих ніжках (такі зараз у музеях стоять) і видавався в ньому не мужиком, а довгошиїм підлітком — може, тому, що крісло було широке як для його статури. Рушника нового, аж рипучого, що Киля подала заслати коліна, Демид, подякувавши, не взяв, щоб не забруднити об штани робочі в пилорамівському мазуті й сосновій живиці, а поклав на обидва худі та гострі коліна свій картуз із круглою, наче її циркулем обвели, рудою плямою від поту й посіченою на козирку матерією, крізь яку виглядав старий жовтий картон. Для роботи картуз.

Киля теж підсіла до столу супроти небожа, згорнула в пелені поморщені білі руки і дивилася, як він їсть. А в очах, вицвіло-горіхових, масних од ласки, ворушилося два жовті лисичі хвостики: виль-виль, виль-виль... Пиляй бачив ті хвостики краєм ока і міг би прищикнути їх поглядом чи словом (він не любив лукавих), але стримувався: як-не-як — дядина.

І частувався мовчки.

Домочадівка була не руда і не прокислувата, якою скупенькі люди одбувають непроханого гостя чи далекого родича, а — первак, вогонь. Пиляй наливав ще ковток, роздивлявся чарку, обертаючи її за ніжку, і думав, що такими чарками пили, мабуть, іще за царя та й то не селяни — так і бризкала вона у всі боки малиновими скалками проти надвечірнього сонця у вікнах,— а од смаженої картоплі відмовився.

"Демид, тітко-дядино, ніякою їжею не вередує,— сказав.— Демидові так: хоч і вовна, аби кишка повна. А про те, що сама кость — не дивіться. Бо кость у Демида залізна. Демид, тітко-дядино, як струже фуганком, то метрову, якщо не довшу, стружку жене. Та не якусь там, а берестову".

Говорив Пиляй не дуже привітно, одначе й не похмуро, а так, як звик говорити з усіма,— хай то начальство буде, родич, товариш а чи так собі людина: розважно і в толок, наче брав кожне слово на долоню, роздивлявся його з усіх боків, тоді подавав тітці, щоб і вона роздивилася. Коли ж Демидові треба було казати щось про себе, як от зараз, то робив він це так, ніби йшлося не про нього, а про сторонню, хоч і добре знану й шановану людину на ім'я Демид. В іншого така мова про себе схожа була б на вихвальки або пиху дурну, а в Пиляя — лише на чисту правду, від якої нічого не віднімеш і додати не додаси:

"Демид, тітко-дядино, хоч і худий, ну не блєдний, як у тій пісні співається: "Ой, машина, колпак мєдний, сидить милий худой-блєдний"...— І навіть не усміхнувся. Суворо сказав. Пиляй завжди суворо жартував.

"Та я ж не про те, матінко рідна, що ти кволь, неміч абощо,— аж страхнулася Киля, і зробила круглі очі, і руками замахала на Демида, як на дим.— Я про те, щоб ти наївся, натоптав пузце. Бо коли ж я ще отак тебе причастую, як ти щоденно на роботу та й на роботу, усе повз двір та й повз двір, наче дядина тобі чужа чужина... " — У Килиному голосі забриніли сльози, вона вмовкла, ще й кінчиком хустки попід очима двічі махнула.

Пиляй знав, що сльози ті несправжні, тому навіть не глянув на тітку, а лиш круто скинув одну брову, подержав її так здивовано-напружену і знов опустив. Мовляв, хай полоскоче людина себе жалощами, коли їй так хочеться. І знову налив ковток і випив непоспіхом, роздивляючись поверх чарки по хаті, у якій ніколи за сорок з лишком років не був: малим — батьки не пускали, а виріс — сам не хотів.

Щоправда, отам відразу по війні одважився був понести дядькові вечерю на різдво. Ішов до хрещеної матері, а ноги самі занесли у дядьків двір. І не тому, що дядько і дядина родичі — дядько і дядина тоді ні з ким у світі не родичалися,— а щоб подивитися, як у них у хаті. Казали-бо, що там чого тільки й немає: і телефон, і патефон, і м'який диван, і підлога дерев'яна, і годинник аж під стелю, ще й бемкає... Казать казали, а чи бачив хто насправді — хтозна: дядина не любила, щоб до неї в дім ходили, і, вгледівши, що хтось там пхається у двір, вибігала на ґанок або тихенько, щоб той, хто прийшов, не почув, накидала защіпку. Демид, тоді ще Демидко, знав це, чув од людей, від батька й матері, та от — заманулося побачити той годинник, що аж під стелю. А мо', він ще й забамкає при ньому?.. Якби хоч раз!

І завернув у дядьків двір.

Ніч була темна. Тільки від снігу і видно по селу; стежки риплять на морозі, собаки валують — діти вечерю носять, бідненьку, повоєнну. Ввійшов у двір, прогупав чобітьми повз причілок, щоб не застати хазяїв зненацька, заглянув у щілину між віконницями — світиться. Кахикнув для сміливості... І в цей час його хтось боляче, мов ковальськими кліщами,

ухопив за плече. Обернувся — дядько. Без шапки, у кожушанці наопашки, кітель розстебнутий, а з-під нього сорочка випущена біліє. Видно, з-за хати вивернувся. "Ти чого шпигуєш тут попідвіконню, га-а? Хто направив, кажи, га?" — Чути: випивши.

Тоді впізнав Демида і розціпив пальці-кліщі на плечі. "А-а, це ти...— Засопів спокійніше, мирніше.— Чого тобі, послали за чимось? Чи так, провідать?"

Демид швидко, затинаючись, пробелькотів те, чого баба навчила: "Добрий вечір, з святим вечором... Казали батько й мати... щоб я вам... вечерю поніс. Осьо... " — підняв угору, щоб дядько побачив маленький білий вузлик. Там було два пироги — з квасолею один і з буряком та калиною другий. "Цсс! — Дядько низько нахилився до Демида й заозирався в темряву.— Який батько? Що ти мелеш? Батька ж немає вже!.. "Батько"... Хто тобі насовітував нести нам вечерю — мати?"

"Ні... Я сам",— признався Демид і опустив вузлик.

"Не треба нам вечері. Дядько випростався. — У нас є що вечеряти.— Попорпався в кишені (там шелестіло) і вклав Демидові в руку новенький лопотючий папірець-грошину.— На. І як треба буде матері грошей чи ще чогось, хай прийде і скаже, дам. А попівщину не смій мені розносити, бо в сільраду викличу і вчительші скажу. Не подивлюся, що родич".— І пішов на ґанок, клацнув засовом.

Демид не поніс вечерю і до хрещеної, а побіг додому, роздягся швиденько і вже з печі сказав бабі й матері, що злякався собак.

"Казала ж тобі: не йди. Не послухав",— дорікнула мати.

"Кортить же,— заступилася баба.— Ломаку треба було взять, одмахався б. Ми було... " — І вона почала розказувати, як було колись.

А Демид сидів під комином, тулився спиною до найтеплішої місцини і тихо плакав-сичав від огиди до самого себе. "Казали

батько..." Немає ж батька! Як би ж вони казали, як їх нема!.. Отже ж невдоба! "

"Чого ти там? Чи, може, ще й покусали?" — спитала мати.

Демид заплакав уголос, висунув голову з печі і закричав на бабу, що тихо, згорблено хрестилася до старого рушника в кутку:

"Чого ви направили мене казати отако: "Казали батько й мати"?! Тата ж немає! "

Баба перестала хреститися, згорбилася ще дужче й мовчала. Потім озвалася винувато:

"Це ж примовка, онучку, така... Я її такою затямила ще змалку. Звиняй дурній своїй бабі..." — І теж заплакала...

Пиляй аж губами пересмикнув од цієї згадки, налив чарку ледь не вщерть і випив.

— Оце по-геройскому,— похвалила Киля.— А то цідиш ковточками, наче вона позичена. Ти ж, я знаю, любиш душу покропити. Закуси ж тепер, пригніти її кляту.

Пиляй черкнув долонею по устах, чепурно, ледь-ледь і вклонився тітці повільно, самою лише головою, як те люблять великої гідності люди, і сидів з картузом на колінах, обдивлявся хату. Схоже, її вже давно не одвідував живий дух людський і вона почала вмирати: стіни попід лутками позаростали зеленою пліснявою, угорі по кутках висіли темно-сірі капшуки павутиння, схожі на ластів'ячі гнізда, стеля по обидва боки від сволока провисла, а на підлозі з широкої, колись дзвінкої дошки,

пофарбованої у ту ж фарбу, що і в сільраді, за дядькового життя, сивів при низькому сонці густий пухнастий пил і на ньому було видно Килині та Демидові сліди від дверей до столу.

"Так чого б я, дитино, в тебе просила?" — долинув голос тітки.

"То скажете, дядино",— відказав, не обертаючись.

"Я б просила в тебе, щоб ти, Демидику, хрест дядькові своєму рідненькому зробив".

Демид довго мовчав, мовби не почув, дивився на жовті стільці, вони колись були жовті, а зараз почорніли і подірчавіли од шашелі, дивився на рушники на стінах, вишивані, селянські... дивився на дядькові портрети, а їх була повна хата: дядько в кітелі зеленому (хоч ніколи у війську не був), такому, як і в Демида, картузі, тільки в Демида картуз став сірий і посеред нього була жовта пляма од поту, дивився на дядька в кітелі білім і в білому картузі, дивився на дядька з тіткою, де вони сидять обоє в галстуках. Тітка стрижена коротенько, очі примружені, а губи складені так, що як поглянеш, то он яке цебе, а в дядька очі і брови так настроєні, що й дивитися ніяково.

І згадав Демид, як щонеділі в дядьковому вікні стояв синій патефон і співав на всю вулицю: "Ой ты радость молодая, невозможная". Така пісня. Дивився на підлогу, зроблену із дошки широкої і дзвінкої, пофарбованої сільрадівською фарбою, яка вже почала здуватися і злущуватись, дядька ж бо не було вже, і через вінця чарки бачив він по дві, по три літери на рушниках, і всі ті літери означали не дядини прізвище, ім'я та по батькові, а чиїсь чужі. "То що ж ви хотіли, дядино?"

"Та оце ж, синок, хотіла, кажу, тебе попросить, щоб ти зробив дядькові хрест на могилу".

Демид знову довго мовчав, тоді сказав:

"То як же воно, тітко, буде, дядько ж у хрести не вірив?.. "

"Та то ж, Демидику, було тоді, коли ми були молоді, а зараз і він уже старенький там лежить, і я уже десь... Учора вуж ліз через поріг, то покликала Данила, щоб заколов, то ж уже знак прийшов, що годі вже, тітко, жить. Так що, зробиш?"

Демид долив із пляшки, випив поволі і дивився на рушники: отой рушник — пригірщ пшона, отой рушник — мисочка кукурудзи, отой рушник — сухарик, а он отой рушник — втішливе слово тітчине, а за тим словом стояло в очах лисичих два хвостики: виль-виль, виль-виль.

"Ну, якщо так хочете, то зроблю, чого ж".

"Я б тебе так просила. Тож, коли молоді були, то... молоде, звісно, дурне, а тепер хотілося б лягти біля хазяїна, і щоб хрести, бо скрізь же хрести стоять, а ми хіба не такі?"

Демид слухав її і думав:

"Ні, не такі. Авжеж люди, господи милостивий, тут обкрадали і туди хочуть піти і там обкрасти". "Добре, тітко, зроблю хрест".

І пішов п'яненький уже, пішов вуличкою, зустрів сусіда свого Головню Петра і каже:

"От тітка вамовила-заказала хрест на дядька, то оце думаю, з чого його зробить?" Петро засміявся та й каже:

"Гм... і що, гм, зробиш?"

П'яний був.

"Зроблю",— сказав Демид і пішов додому.

Потім він ходив лісом, а ліс він знав, і шукав грушу, дику грушу, і знайшов, бо він знав усі груші в лісі. Знайшов усохлу грушу, постукав її обушком попід прикорнем — глухо гуде, тут згнило всередині, стукнув вище — нічого, дзвенить, значить, серцевина жива. Спиляв її, привіз кіньми колгоспними, сказавши, що піде на реманент. А верхівку до себе привіз, обпилював, обтісував, обстругував, а коли груша показала своє тіло і свої жили сині і червоні, він тоді побачив, що з неї хреста на дядька не вийде, та він і ждав цього, що не вийде.

Робив хрест місяців зо два, та все згадував, та все згадував. Згадував духовий оркестр, який ішов у білих костюмах чогось і в пилюзі, згадував стахановку, яка приїхала з Москви, і всі її трошки боялись, хоч вона жила з ним по сусідству, згадував, як ішов на фронт, згадував, як у дядька грав патефон, згадував материні розповіді про рушники, згадував бабині прокльони і робив хрест. А зробивши, поклав його на візок і вночі повіз на кладовище. Сам віз. Як віл-бовкун. Віз і радів, що ніхто його не бачить, бо вже ж Петро розказав, що він дядькові ставить хрест. Привіз на кладовище, на бугрі там ще горбки виднілися проти місяця, а тут, внизу, трава росла та акації опадали цвітом: пожовк він, рано впав, сонце спекло і бджоли не напаслися.

"Отут десь, отут десь,— думав Демид,— лежать і мої, і Петрові, і дядька Степана, отут десь і досі мати ходить і не знайде, де ж хто лежить".

Відтак за акацією звалив хрест із візка, викопав яму і боявся, щоб лопата не натрапила на цеглину чи кістку, укинув у неї хрест, хоч тяжко було — груша дичка, налита соком, вкопав, обтоптав, обгупав чобітьми при місяці і, сказавши: "Слава богу", покотив порожній візок назад. Їхав селом, візок підстрибував на вибоях, а він думав: "Слава богу, що не ризикнув, слава богу".

А другого дня пішла селом сміхота: "Поставив Демид хрест не на дядькові, а на порожньому місці". І коли Демид ішов на роботу, дядина перестріла його біля двору .й сказала:

"Що ж ти, Демидику, забув, до дядько лежить, чи що? Та боже ж мій, ми ж таки родичі?"

Демид дивився їй просто в очі і не змигнув навіть оком, і довго мовчав, а дядина зирила на нього очима недобрими, тоді сказав:

"Я, дядино, зробив такий хрест, як сонце, і мені було шкода ставити його над одним чоловіком. То я й поставив його над усіма. Отакий хрест. Поставив його над дядьком, над тими, кому дядько залив сала за шкуру, і над тими, що про це нічого не знають. Над пам'яттю. Звиняйте, мені вже пора в плотню"...